

Varkensdrijfpats en opdrijfammelaar

Over de *Sez Ner*-trilogie van Arno Camenisch

*Pil Giavel, Huara Cleppers, Saugoof,
Spinner, kopfvertori, coffertori,
gopfertammi, hailanzac,
Himmelarsch, Grobian, Lumpapac,*

*Tappolöri, crümpelturnier, Seich, o Hailandstutz, o heilige Cack, kopferteckel, Trötel,
Hosaträgers, Hosaschissers, heiliger Bimbam, huara Kröppel, porca putana.*

Tot voor kort slikte ik scheldwoorden in, maar nu niet meer. Door het vertalen van de *Sez Ner*-trilogie ben ik over mijn vloekfobie heen! In de trilogie wemelt het van de vloeken. De jonge Zwitserse schrijver Arno Camenisch strooit er mee; een boeketje vloeken noemt hij het lachend.

Dit is hem, al vertaald in 20 talen, held in eigen land die in zijn proza de tradities op de hak neemt, maar er tegelijk voor zorgt dat het verdwijnende rurale leven en de taal die daarbij hoort,

onder de mensen blijft.

1. Links Miek Zwamborn, rechts Arno Camenisch

Arno Camenisch roept in zijn drie nouvelles het boerenleven in de Alpen op. Hij doet dat met spaarzaam geschreven vignetten, in plaats van met verhalen. Het zijn observaties die in een laconieke stijl verteld worden en een vorm hebben die lijkt op een aaneenschakeling van scènes in een toneelstuk. Zo ontstaat een microkosmos van stugge boeren die, hoe rauw ze zich ook voordoen, toch niet zonder elkaar blijken te kunnen.

Het eerste deel 'Sez Ner' verscheen tweetalig. Arno Camenisch schreef het én in het Duits én in het Reto-Romaans, zijn moedertaal. Het Reto-Romaans heeft in het drietalige kanton Graubünden de status van officiële taal. Elders in Zwitserland en op federaal niveau is dat niet zo: de landelijke wetten worden in drie talen opgesteld en niet in het Reto-Romaans. Problematisch is steeds de heterogeniteit van de taal geweest. Het Reto-Romaans bestaat uit vijf hoofddialecten (36.000 sprekers), waarvan de uitersten onderling moeilijk verstaanbaar zijn. De meeste sprekers telt het Surselvisch, de westelijkste variant, gevolgd door het Vallader, de oostelijkste. Sinds 1982 bestaat het Rumantsch Grischun, een kunstmatige standaardtaal die berust op de drie grootste dialecten en nu in het onderwijs wordt gebruikt, maar die niemands moedertaal is en die onder de Reto-Romaanstaligen weinig sympathie geniet.

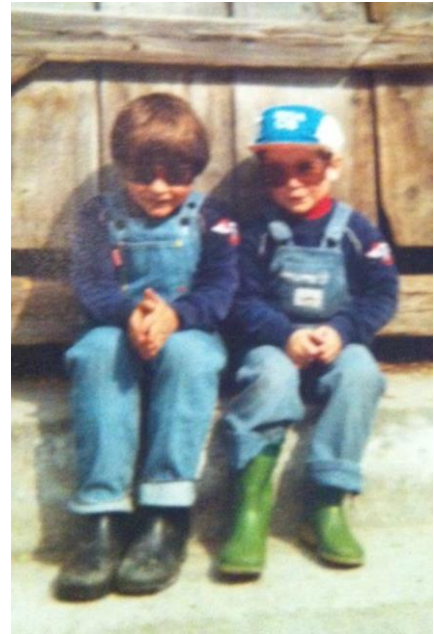
In *Sez Ner* neemt Camenisch je mee naar het boerenleven op de alm (de hoge weide), het soms weidse, soms beperkte zicht op de berg Sez Ner, de seizoenen, de dieren. Het is een masculiene, primitieve gemeenschap waarbinnen een kaasmaker, zijn knecht, de koeherder en de varkenshoeder met elkaar zitten opgescheept en er maar beste van proberen te maken. In hun wreedheid zijn de taferelen vaak onweerstaanbaar grappig.

De herders staan achter de hut achter de houtberg en hakken hout onder de stralend blauwe hemel. Het zweet loopt ze over kin en hals. De varkenshoeder beukt de kloofbijn op de stam neer, tjak, voor de kaasmaker, zegt hij, heft de kloofbijn snuivend tot boven zijn hoofd, tjak, voor die rotzakken, zegt de koeherder, tjak, voor de kaasmaker, tjak, tjak, voor de rattenvanger, tjak, voor de kaasmaker, tjaktjak, voor de bosgoden, tjak, voor het vaderland, tjak.

Soms zijn de fragmenten op een vreemde manier ontroerend:

De varkenshoeder staat met het potlood in zijn hand in de kamer en noteert aan de binnenkant van de kastdeur de veestapel van de zomer. Het potlood krast op het hout. De varkenshoeder weet niet meer of hij schaaap met sch of met sg moet schrijven. Hij schrijft schaaap met sg, denkt na, hij weet nog dat je schip met sch schrijft, streept dan schaaap met sg door en schrijft daaronder schaaap met sch. Zeker van zichzelf is hij niet.

‘Achter het station’, het tweede deel van de trilogie, is een levendig portret van het dorp en zijn bewoners door de ogen van twee broers van een jaar of 8, geschreven vanuit een kikvorspectief. De naamloze broers maken tanden voor harken in de houtwerkplaats van hun grootvader, ze zwerven door het dorp, schieten voetballen in de Rijn en storten zich met ski’s en al van de hellingen af. Ongeduldig wachten ze totdat hun konijnen jonkies krijgen. De taal is speels, de naïeve blik van de broers zorgt voor wonderschone zinnen zoals:

2. Arno Camenisch en zijn broer

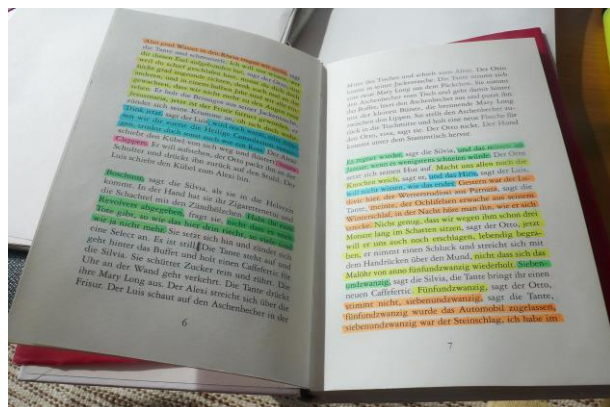
We kloppen tanden tot we oud zijn en rimpelig als Victor. Tat (grootvader) staat achter de bandzaag naast de deur en controleert of we er niet vandoor gaan. Wij zijn de Daltons die stenen kloppen. We dragen kleren met gele en zwarte strepen. Om ons linkerbeen hebben we een ketting met een zwarte kogel. De kogel is zo zwaar als een gasfles. Tat is Luukiluuk. Hij heeft een grashalm in zijn mond en oordoppen in zijn oren. Zijn kooibooihood heeft hij in de kluis op kantoor. Onder zijn jas met op de borstzak PTT genaaid heeft hij een pistool. Hij draagt zijn pistool diep in zijn zak. Tat is sneller dan zijn schaduw. We komen niet om hem heen. We kloppen tot we grijs zijn en van al dat geklop bochels hebben als dromedarissen. Tussendoor breekt er een tand. Die gooien we dan in het zaagsel en kloppen verder. De avondzon verdwijnt achter de bergen.

Veel woorden in dit tweede deel zijn fonetisch genoteerd: de buurvrouw heet FrauRorer, aan elkaar geschreven, tante rookt merilongs, grootmoeder kookt splagetti en wanneer de broers vast komen te zitten in de skilift, wachten ze op de komst van een helioktober (helikopter) zo groot als een restaurant. Opmerkelijk is de maat van het dorp, de grote bocht, de grote steen onderaan de brug. Het dorp als centrum van de wereld. Toen ik met Arno een bezoek bracht aan Tavernasa, bleek het dorp gespiegeld en veel kleiner dan ik me had voorgesteld.

In Ustrinkata, ‘De laatste’ zit een aantal personages rond een *Stammtisch* in een januarimaand waarin het onophoudelijk regent in plaats van sneeuwt. Het is de laatste nacht in de Helvezia. Na honderd jaar moet de kroeg sluiten. Tante, Silvia, Otto, Luis, Grootmoeder, Romedi, Gion Baretta, Giacasep en Alexi halen nog een keer herinneringen op aan de doden en de levenden, de mensen en de beesten, terwijl ze buitensporig roken en drinken. Zoals heiligenbeelden in de kerk een attribuut bij zich dragen, zo gaan Camenisch’s personages in het derde deel vergezeld van een sigaret, een pul bier, een glas water, een Krumme-sigaar, een stopwoordje of een specifieke beweging.

Deze aanwijzingen helpen de lezer de personages uit elkaar te houden, want de stemmen klinken voortdurend door elkaar heen. Om zelf niet in de war te raken bij het lezen markeert Camenisch de verschillende stemmen.

De taal weerspiegelt het landschap waarin mensen met elkaar spreken: een woord dat aan de ene kant van de berg zus en aan de andere kant zo wordt uitgesproken. De berg is een muur die de taal tegenhoudt of bewaart: ik vraag om *chizöl* nee *chazöl*, iemand uit het dorp verderop begrijpt niet dat ik een stuk kaas bedoel.

Zelf heb ik elf jaar lang met grote regelmaat in de stallen en op de weides rondom een bergdorp meegeholpen in het Reto-Romaans sprekende gedeelte van Zwitserland.

De directe verbinding tussen de mens en het landschap, de eenvoud van dat bestaan, waarin geen plek leek te zijn voor allerhande ruis en poespas van de voortschrijdende wereld trokken me aan. Ze vormden een groot contrast met de dagen die ik in de stad doorbracht en werden steeds meer onderdeel van mijn praktijk als schrijver en beeldend

kunstenaar.

Na het lezen van de eerste pagina's van *Sez Ner* twee jaar geleden voelde ik een soort hebberigheid oplaaien: dit verhaal had ik willen schrijven! Wat te doen? Ik had me voor tijdschrift *Terras* wel eens over de gedichten van de Berlijnse Monika Rinck gebogen, maar verder nog nooit serieus iets vertaald. Zou ik in staat zijn om de rauwe bergwereld die Camenisch schept, in het Nederlands te laten resoneren? Ik hoorde dat De Bezige Bij Camenisch op het oog had; de uitgeverij overwoog de rechten aan te vragen. Ik waagde het erop, vroeg een mentoraat aan bij het Expertisecentrum Literair Vertalen aan de universiteit in Utrecht en maakte een proefvertaling van 20 pagina's die wonder boven wonder voldoende werd bevonden.

Elke ochtend van 9 tot 12 schaarde ik me onder de dorpsbewoners. Ik jaagde de koeien de berg op, gaf de varkens te eten, viste een knoop uit de soep, rolde de kaas door de kelder, hing net als de kaasmaker aan een glijscherm, luisterde naar de radio met de geknakte antenne, zette in Helvezia de oorhoorn aan mijn oor, bestelde een Quintin en rookte een Krumme. Het plot van alle drie de delen stond als een huis, maar hoe nu de juiste woorden te vinden? Er rezen oneindig veel vraagstukken op: wat te doen met woorden als Älpler, de bewoners van de alp, of Brunnen: die bestaan simpelweg niet in het Nederlands. Hoe de meervouden die de tekst onnodig langzaam zouden maken aan banden leggen, hoe de scheldwoorden vertalen?

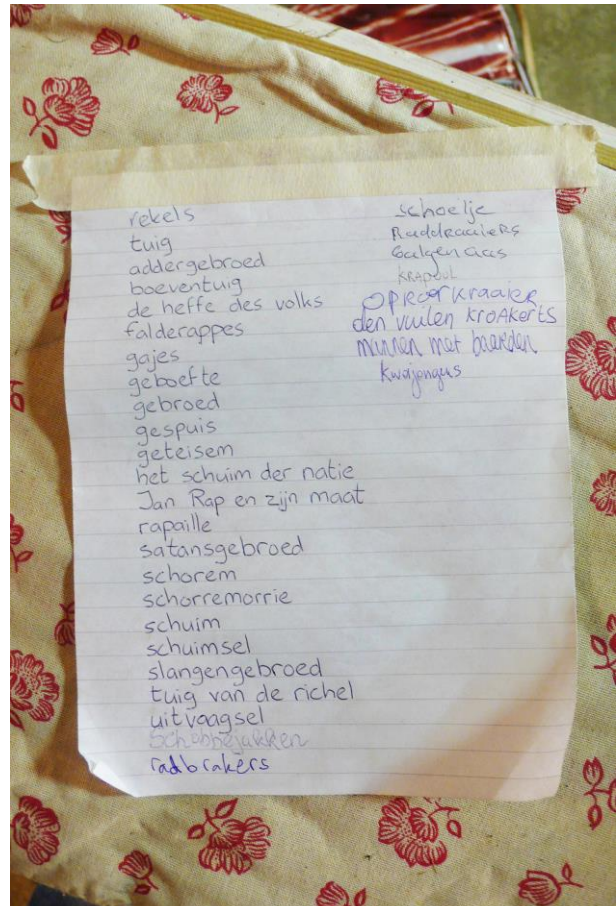
Ik legde lange lijsten met woorden aan die ik niet in woordenboeken terugvond, las andere vertalingen, downloadde *Het nieuwe vloeken*, speurde op internet naar de namen

van tractoronderdelen en reclames uit de jaren 80, vond ondertussen woorden als *varkensdrijfpat*s en *opdrijffram*melaar: ratels waarmee varkens door lawaai (lees: pijnloos) kunnen worden opgedreven en voelde mijn Duits en mijn Nederlands vele meters oprekken. Maar ik was nog nergens.

Op het toilet van een kraakpand vond ik een briefje met scheldwoorden die me verder hielpen. Ik skypte met Camenisch en zocht hem op in zijn dorp. We lazen, toen ik al een stuk gevorderd was, samen voor in Zürich, om en om, lieten zijn taal in de mijne overstromen. Het bleek de ultieme test. Ik moest er nog wel wat aan sleutelen, maar met de toon en het ritme zat het al wel snor.

Je een andere taal eigen maken is gymnastiek voor de geest. Je moet oefenen en nog eens oefenen, totdat het brein lenig wordt en bruggen begint te slaan tussen de woorden die soms niets

met elkaar te maken lijken te hebben. Ik heb Schweizerdeutsch leren spreken door er veel naar te luisteren, door de hoeken van de Hoog-Duitse woorden af te hakken, omhoog en omlaag te springen met mijn stem, te versnellen, te vertragen en de letters een voor een uit te spreken. Geen lieber maar l i e b e r, Dank-ghe, Chuchichäschtli (de trots van elke Zwitser). Het Reto-Romaans ging minder voortvarend. Ik probeerde woorden uit de immense taalzee te vissen, oefende het zachte tsch en s-tsch, klapte mijn tong alle kanten op, kantelde mijn oren, trachtte met de paar woorden die ik begreep een gesprek te volgen, er zelf in mijn hoofd een gesprek van te maken. Zeg ‘t-sch’ tong beval ik, maar mijn tong verroerde zich niet.

Terug nu naar *Sez Ner*. Door te vertalen kom je veel te weten over (de beperktheid) van je eigen schrijven. Ik verhuisde van de ene taal naar de andere taal, van het nu naar het toen

en weer terug. Vertalen *is* interpreteren, je bij vol verstand durven losrukken van het origineel. Daar zit je dan. Je stamelt: ‘ik vertaal’ en je vertaalt. Ik liep vast in de naamvallen. Ik kon punt en komma niet meer weg foefelen, hoe weinig interpunctie Camenisch ook gebruikt. Ik krabbelde aan de woorden, wisselde een persoonsvorm, schoof een lastig werkwoord naar achteren, verving ‘hebt’ door ‘bent’, ik las hardop terug, ‘rauwdauwer, zakkenwasser, schijtluis, stronthommel’, het klonk stroef en houterig. Maar na wekenlange onderdompeling veranderde er iets; ik wrikte de letters los, rukte de tekst aan flarden, totdat de uiteengereten taal stem kreeg. Vertalen is toeslaan en leren wachten tegelijk. Wachten is niet nietsdoen: het is geduld hebben totdat er een vogel in je mond vliegt.

Miek Zwanborn

Vertalersgeluktournee, april – mei 2014

